

УДК 37.016.74-028.22:008:37.016:74

РЕЛЬЄФНЕ МАЛЮВАННЯ ЯК ШЛЯХ ДО ІНТЕГРАЦІЇ У ВІЗУАЛЬНУ КУЛЬТУРУ ДЛЯ НЕЗРЯЧИХ ДІТЕЙ

Катерина Довгопола, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Розглянуто зміни в сучасному соціокультурному середовищі життєдіяльності людини, які полягають у зростанні домінування візуальної культури. На основі порівняльної характеристики дотикового і зорового сприймання, а також досліджень учених-тифлопсихологів висунуте припущення про особливе значення рельєфного малювання для інтеграції незрячих у візуальну культуру. Описані труднощі, які існують в Україні в оволодінні цим навчальним предметом. Названі можливі шляхи поліпшення даної ситуації.

Ключові слова: візуальна культура, дотикове сприймання, сліпі учні, рельєфне малювання.

Катерина Довгопола, Інститут спеціальної педагогіки Академії педагогічних наук України, г. Киев, Украина

Рельефное рисование как путь к интеграции в визуальную культуру для незрячих детей

Рассмотрены изменения в современной социокультурной среде жизнедеятельности человека, которые заключаются в росте доминирования визуальной культуры. На основе сравнительной характеристики осязательного и зрительного восприятия, а также исследований ученых-тифлопсихологов выдвинуто предположение об особом значении рельефного рисования для интеграции незрячих в визуальную культуру. Описанные трудности, которые существуют в Украине в овладении этим учебным предметом. Названы возможные пути улучшения данной ситуации.

Ключевые слова: визуальная культура, тактильное восприятие, слепые ученики, рельефное рисование.

Kateryna Dovgopola, Institute of Special Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, m. Kyiv, Ukraine

Relief painting as a way to intergate in visual culture for blind children

The article examines the changes in today's socio-cultural environment of human life, which are in growth dominance of visual culture. Based on comparative characteristics of tactile and visual perception, and research scientists psychologists put forward the assumption of particular importance for the integration of relief drawing in blind visual culture. Described the difficulties that exist in Ukraine in learning these subjects. Named possible ways to improve this situation.

Keywords: visual culture, tactile perception, blind pupils, relief painting.

© Довгопола К., 2016

Термін «візуальна культура» почав використовуватися у другій половині ХХ ст. у роботах європейських та американських учених як такий, що позначає міждисциплінарне поле досліджень. Зазвичай у нього включають різноманітні комбінації культурології, історії мистецтва, філософії, антропології тощо, які фокусуються на зорових образах.

Потрібно зазначити, що соціокультурне середовище життєдіяльності людини, яка живе на початку ХХІ ст., є візуально орієнтованим. у дослідженнях сучасних учених (І. Баєва, К. Лінч, А. Калмиков, Н. Носов та ін.) відмічається, що саме візуальне середовище створює домінуючий фон світосприймання людини. Зорове сприймання є одним із найважливіших джерел отримання інформації про навколишній світ. Як зазначав ще С. Рубінштейн, людина в процесі філогенезу сформувалась як «істота оптична». Учений писав, що зір дає нам найбільш досконале, справжнє сприйняття предметів. Візуальні відчуття найбільш віддиференційовані через їх ефективність, у них особливо сильний момент чуттєвого споглядання. Зорові сприйняття – найбільш «предметні», об'єктивні сприйняття людини. Саме тому вони мають дуже велике значення і для пізнання, і для практичної дії [6].

Мета статті – розглянути можливість інтеграції у візуальну культуру сліпих людей.

На сучасному етапі розвитку людства візуальна культура поступово стає домінуючою формою культури як такої. Зміна з лінгвістичного напрямку на візуальний відбулася внаслідок переходу від вербального способу передачі інформації у засобах масової інформації до візуальних образів. Подібна зміна містить багато викликів, зокрема Ніколас Мірзоєфф відмічає такі характерні ознаки сучасної людини: глобалізація; висока швидкість виробництва і споживання візуального продукту; домінуванням візуальних медіа в усіх сферах повсякденного життя; екранність; ослаблення критичного мислення [7].

Візуальна культура складається з 4 елементів:

1. *Поняття*. Впорядковує досвід, який міститься, головним чином, у мові.
2. *Відносини*. Допомогає з'ясувати, яким чином різні частини світу є пов'язаними між собою у просторі, часі тощо.
3. *Цінності*. Основа моральних принципів, характеризує мету, до яких людина повинна прагнути, спираючись на загальноприйняті переконання.
4. *Правила*. Певний регулятор поведінки людини у відповідності до цінностей візуальної культури [7].

Виникає гостра проблема домінування візуальної культури, яка становить невід'ємну частину культури сучасної людини. Що зокрема впливає на актуальність необхідності систематичного сенсорного розвитку, перцептивного навчання та естетичного виховання дітей та молоді загалом, та особливого значення набуває ця необхідність для формування і розвитку світогляду незрячої особистості [2].

У сучасній тифлопсихології досліджено, що порушення зору несуть із собою не тільки сенсорну (зорову) депривацію, але і депривацію емоційну (афективну) та со-

ціальну [3]. Це пов'язано з тим, що у незрячих дітей ускладнена реалізація потреби у соціальних зв'язках із батьками та однолітками, які забезпечують інтеграцію особистості, а також потреби наявності спеціальних умов для успішного здійснення навчальної діяльності, що впливає на подальшу самореалізацію та оволодіння певними суспільними ролями. Особливою проблемою постає інтеграція незрячої особистості у візуальну культуру, яка, як було зазначено вище, набуває домінуючої ролі у сучасному суспільстві. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є оволодіння сліпими дітьми рельєфним малюванням як найближчим аналогом візуального мистецтва.

Сучасні проблеми соціалізації та інтеграції осіб зі зниженим зором для свого вирішення потребують створення системи соціально-реабілітаційної роботи, яка передбачала б психолого-педагогічний супровід та допомогу. Серед найефективніших видів такої допомоги виділяється «надання особистості можливості оволодіти всіма елементами культури суспільства, причому особлива увага приділяється здобуттю освіти як основи для нормальної життєдіяльності в сучасному суспільстві [4].

Освіта дітей із глибокими порушеннями зору (сліпих) передбачає наявність у навчальних планах специфічних навчальних предметів, спрямованих на соціалізацію та інтеграцію особистості сліпої дитини в сучасному суспільстві, розвиток її психічних процесів, коригування вторинних відхилень, опанування знаннями та навичками, доступ до яких у наслідок відсутності зору є неможливим. Одним із навчальних предметів, що надає широкі можливості для здійснення такої роботи, розвитку особистості сліпої дитини, ознайомлення її з навколишнім світом на рівні з дітьми, що мають нормальний зір, а отже надання однакових освітніх можливостей на рівні з однолітками, є рельєфне малювання. Особливого значення набуває рельєфне малювання для інтеграції незрячих у візуальну культуру. Тяжкі порушення зору призводять до виключення зорового предметного пізнання дійсності, а в подальшому і до неможливості оволодіння звичайним для зрячих способом письма та малювання, передбачає для сліпих ті види праці, які потребують зорового контролю об'єкту і процесу праці. Компенсація цієї втрати при сліпоті забезпечується розвитком дотикових сприймань.

Активний дотик рук є найбільш наближеним до процесу зору, ніж шкіряна чутливість інших частин людського тіла. І. Сеченов вивчаючи руку як особливий рецептор, визначив її роль у пізнанні як знаряддя головного мозку, який забезпечує достовірність чуттєвих знань про навколишній світ. Будь-який дотик, як чуттєвий процес, має своїм джерелом матеріальну взаємодію рецептора і зовнішнього предмета, точніше, певну силу тертя. У шкіряно-механічних та рухових рецепторах ця механічна енергія тертя переходить у нервовий процес. Різноманітні складові тертя шкіряного рецептора і зовнішнього предмета є сигналами для відповідної роботи мозкових кінців аналізаторів і процесів замикання кори головного мозку.

Активний дотик характеризується високою точністю, адекватністю відображення предмета і виникає при переміщенні рухомої руки відносно предмета, що сприймається. При цьому рука людини виступає як цілісна координатна система взаємо-

дії окремих пальців. Здатність шкіряного аналізатора до тонкого аналізу зовнішніх явищ виробляється в результаті досвіду. Це має велике значення в пізнавальній і трудовій діяльності сліпих. Рука у сліпих виконує ту ж саму систему рухів, яку виконує око при розгляданні предметів. За допомогою дотику руки сліпий вимірює предмет за шириною, визначає форму, порівнює з іншим предметом, користуючись при цьому цілим рядом просторових ознак предметів [5].

Проблема взаємодії та порівняльного аналізу функцій руки та ока цікавила багатьох учених (І. Сеченов, А. Ярбус, Б. Ломов, В. Зінченко, М. Земцова, О. Литвак, А. Ярмоленко та ін.). Зокрема, вважав зорові та тактильні відчуття паралельними І. Сеченов. Звертає на себе увагу і схожість саккадичних рухів ока та уривчастість обстежуваних рухів рук. Розглядаючи проблему взаємовідношення дотику і зору, В. Зінченко доходить висновку, що кожне з цих відчуттів може бути провідним у діяльності, залежно від завдання та ступеня оволодіння діями. У тифлопсихології порівняльна характеристика дотикового і зорового сприймання є актуальним питанням, детальний її опис зробив О. Литвак.

Важливим фактом у характеристиці дотику і зору є наявність в обох видах сприймання контролюючих та коригуючих рухів. Під час саккадичних рухів очі, за допомогою повільних ковзаючих рухів, повертаються до вже оглянутих ділянок предмета, ніби підтверджуючи правильність сприймання (В. Зінченко). Аналогічно у процесі тактильного сприймання пальці рук повертаються назад, знову обмацуючи кожний елемент об'єкта, що допомагає контролювати та коригувати обстеження (Б. Ананьєв та ін.).

Незряча дитина не може побачити очима малюнок, але вона може відчутти його своїми долонями. Це є одним із тих найважливіших шляхів компенсації, який дає можливість залучати сліпих до візуальної культури.

Однією з найбільш очевидних труднощів у дотиковому обстеженні об'єктів є неможливість дистанційного сприймання.

Людина з нормальним зором може поглянути довкола і отримати значну кількість стимулів для візуального сприймання: і ті, які зовсім близько, і ті, що трохи далі. Через вікно можливо побачити, що відбувається на вулиці, а через екран телевізора чи комп'ютера – що відбувається на іншій стороні світу. У всіх цих випадках зряча людина створює візуальні образи. З дотиком все складніше – людина повинна безпосередньо торкатися об'єкта, щоб створити тактильний образ. Саме тому особливого значення набуває факт недоступності багатьох об'єктів для безпосереднього тактильного сприймання. Величина деяких об'єктів (транспорт, будинок), їх небезпечність або незручність для обстеження (тварини), недосяжність (сонце, екзотична флора і фауна) не дає можливості для їх конкретного і цілісного обстеження, а отже призводить до формування неповного та неадекватного уявлення про них. Також неможливо обстежити на дотик окремі символічні об'єкти, наприклад, герб, українські традиційні орнаменти тощо. Такі об'єкти є доступними для сліпих дітей винятково у рельєфному вигляді.

Звичайні зрячі діти до моменту вступу до школи вже добре знайомі з малюванням. Вони бачили багато малюнків, бачили, як малюють інші і малювали самі. Майже всі сліпі діти до школи зовсім не знайомі з малюнком і малюванням, оскільки їх батьки на мали технічних засобів і відповідних методологічних знань для організації цієї діяльності. А стихійно це знайомство не відбувається.

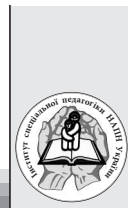
Особливо важливого значення у даній ситуації набуває знайомство та навчання образотворчого мистецтва, зокрема рельєфного малювання.

На уроках образотворчого мистецтва сліпі учні беруть участь у таких видах занять: «читання» зображень; оволодіння технічними засобами та прийомами рельєфного малювання; ліплення; аплікація; бесіди про мистецтво; знайомство з народними промислами. Аналіз свідчить, що навчальна діяльність на цих уроках носить яскравий характер поєднання предметно-практичних та інтелектуальних дій. Окрім того, образотворче мистецтво базується на емоційному сприйманні та відтворенні зовнішнього та внутрішнього світу дитини.

Можливість використання при цьому навчальних матеріалів, які містять доступні для сліпих дітей рельєфні малюнки є вкрай важливою. Адже розказати незрячій дитині про існування рельєфного малюнка, але при цьому не надати їй можливості прочитати його руками, означає звести нанівець усі спроби педагога щодо залучення дітей до великого пласту людської культури, відсутності уявлення про предмети, вербалізму тощо. Вчитель школи сліпих не має жодної технічної можливості намалювати малюнок на дошці, роздрукувати з інтернету, купити репродукції, підібрати книжки з ілюстраціями, бо всі вони створені для зорового сприймання. Сліпі ж потребують тактильного. І ці тактильні малюнки мають бути не просто скопійовані, а пройти спеціальну адаптацію.

Для того, щоб навчальні матеріали з рельєфного малювання були доступними і зрозумілими для сліпих, могли стати базою для залучення дітей у візуальну культуру, вони мають відповідати низці вимог.

Рельєфне представлення інформації має відбуватися з урахуванням зорових та тактильних можливостей дітей, а також рівня розвитку в них пізнавальних процесів. Рельєфні малюнки мають містити лише ті елементи, які необхідні для повідомлення важливої інформації і точного розуміння її значення; виражати основний зміст, розкривати ознаки і властивості предмета чи явища. Зображення, які позначають одні й ті ж об'єкти, повинні мати єдине графічне рішення. Для представлення складної графічної інформації потрібно використовувати поетапні, проміжні малюнки, які дадуть можливість зрозуміти окремі частини, деталі, фрагменти предмета чи явища. Складному зображенню важливо мати композиційний центр і чітку структуру. Не можна допускати перемішування елементів зображень, виконаних різними способами (ортогонального та аксонометричного проєціювання, плаского та об'ємного зображення). Необхідно використовувати кольорове оформлення зображень, яке має відповідати природньому кольору і мати високий контраст. Не бажано зображувати на одному аркуші паперу предмети однакової величини, якщо у

дійсності вони відрізняються розмірами (тобто необхідне умовне дотримання пропорцій). Усі суттєві ознаки предметів і явищ мають бути чітко виділені контуром і кольором. У багатопланових ілюстраціях виділяється ближній, середній і дальній плани. У малюнках, які передають об'єм, потрібно підсилювати контури, а також елементи, які характеризують об'єм [1].

Також при створенні навчальних матеріалів із рельєфного малювання необхідно спиратися на наступні принципи:

1. **Принцип науковості змісту.** Ілюстративний матеріал та тексти, які додаються до нього, мають відповідати сучасним науковим знанням про світ. Малюнки мають відображати реальні предмети та явища, а не художні уявлення про них. Починаючи з 2 класу поступово потрібно вводити і художні малюнки. При цьому їх особливості потрібно описувати в описі до малюнка, а також поруч бажано розмістити зображення реального предмета для порівняння.

2. **Принцип зв'язку школи з життям.** Ілюстративний матеріал, тексти та завдання до нього мають добиратися таким чином, щоб містити максимум предметів, із якими діти зустрічаються у своєму щоденному побуті. Особливо це стосується початкового періоду, оскільки постійне зіставлення реального предмета та його зображення є необхідною умовою навчання читання та створення рельєфних малюнків.

3. **Принцип доступності, врахування вікових особливостей учнів.** У зв'язку з ускладненістю або повною неможливістю візуального сприймання цей принцип набуває особливого значення. Усі ілюстративні матеріали мають бути дібрані та адаптовані таким чином, щоб бути доступними і зрозумілими для сприймання сліпими дітьми відповідного віку.

4. **Принцип систематичності, послідовності.** Навчальні матеріали з рельєфного малювання мають допомагати створенню цілісного і системного уявлення сліпої дитини про навколишній світ. Наочний матеріал та завдання до нього мають поступово та послідовно ускладнюватися та розширюватися.

5. **Принцип комплексного підходу до навчання.** Усі уроки та заняття з рельєфного малювання мають плануватися таким чином, щоб учитель міг застосовувати комплексний підхід, та активно застосовувати міжпредметні зв'язки.

6. **Принцип корекційної спрямованості.** Навчальні матеріали мають бути побудовані так, щоб здійснювати корекційний вплив на незрячих дітей. Це стосується особливо таких сфер, як орієнтація у просторі, формування адекватних уявлень про світ та корекція недоліків уже наявних образів, розвиток дрібної моторики, стимулювання творчої активності та залучення в суспільство.

Отже, стає очевидно, що у зв'язку із глобальними змінами, які відбуваються у суспільстві, необхідним є перегляд того місця і значення, яке займає рельєфне малювання у освіті сліпих дітей. Для досягнення успішної інтеграції незрячих у суспільство важливо максимально реалізувати той потенціал, який закладено у заняттях і

уроках з образотворчого мистецтва. Для цього потрібно активізувати та налагодити осучаснення програмового матеріалу, методичних посібників для вчителів, а також навчальних та наочних матеріалів для учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ермаков В. П.* Развитие, обучение и воспитание детей с нарушениями зрения : справ.-метод. пособие для учителя / В. П. Ермаков, Г. А. Якунин. – М. : Просвещение, 1990. – 223 с.
2. *Зинченко В. П.* Работа понимания / В. П. Зинченко // Психологическая наука и образование. – 1998. – № 4. – С. 17.
3. *Литвак А. Г.* Психология слепых и слабовидящих: учеб. пособие / А. Г. Литвак ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб. : Изд-во РГПУ, 1998. – 271 с.
4. *Синьова Є. П.* Особливості розвитку та виховання особистості при глибоких порушеннях зору: монографія / Євгенія Павлівна Синьова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – с. 89
5. *Синьова Є. П.* Тифлопсихологія. Психологічні особливості людей з порушеннями зору : (підручн. Гриф МОН) / Євгенія Павлівна Синьова. – К. : Знання, 2008. – 365 с.
6. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии : в 2 т. Т. 1 / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – С. 227.
7. *Nicholas Mirzoeff.* The Right to Look: A Counterhistory of Visuality – Duke University Press, 2011. – 408 pp.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Ermakov, V. P., Yakunin H. A.* (1990) Razvitiie, obuchenie i vospitanie detei s narusheniiami zreniia. [Development, training and education of children with visual impairments]. Moskva: Prosveshcheniie. [In Russian].
2. *Zinchienko V. P.* (1998, April). Rabota ponimaniia [Work understanding]. Psikhologichieskaia nauka i obrazovaniie, 4, 17. [In Russian].
3. *Litvak A. H.* (1998). Psihologiiia sliemykh i slabovidiashchikh [Psychology of Blind and Visually Impaired]. Saint Petersburg: Izd-vo RHPU. [In Russian].
4. *Synova Ye. P.* (2012). Osoblyvosti rozvytku ta vykhovannia osobystosti pry hlybokyykh porushenniakh zoru [Features of the development and education of personality with profound visual impairment]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. [In Ukrainian].
5. *Synova Ye. P.* (2008). Tyflopsykhologiiia. Psykholohichni osoblyvosti liudei z porusheniamy zoru [Tyflopsyholohiya. Psychological peculiarities of people with visual impairment]. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].
6. *Rubinshteyn S. L.* (1989) Osnovy obshchey psikhologii : Vol. 1 [Basics of of General Psychology]. Moskva: Pedagogika. [In Russian].
7. *Nicholas Mirzoeff.* (2011) The Right to Look: A Counterhistory of Visuality. – Duke University Press. [In English].